

Софийски университет „Св. Климент Охридски“  
Международна научна конференция  
на Факултета по славянски филологии – 2017  
„Надмощие и приспособяване“

---

---

ЕВРОПЕЙСКАТА ЕЗИКОВА СИТУАЦИЯ ДНЕС –  
НАДМОЩИЕ И ПРИСПОСОБЯВАНЕ

Михаил Виденов  
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

THE LANGUAGE SITUATION IN EUROPE TODAY –  
DOMINATION AND ADAPTATION

Mihail Videnov  
University of Sofia St. Kliment Ohridski

**Abstract.** In this work some very important questions are addressed concerning the Bulgarian linguistic situation of sociolinguistic viewpoint. An overview of the language situation in today's Europe is made with a special focus on globalization and the role of English in this process, taking into account the opinion that globalization is in fact Americanization. Finally, the status of the language situation in Bulgarian emigration is discussed.

**Key words:** *language situation, globalization Americanization, emigration, immigration.*

1. **Понятието езикова ситуация.** Както е при всяка наука, така и при социолингвистиката с разширяването на обхвата от теми и проблеми настъпва профилиране. През последните десетилетия се обособи един усилено разработван дял под название *макросоциолингвистика*. Централната му проблематика акцентува върху езиковите ситуации, т.е. върху статута и съотношението между езиковите формации. По въпросите на българската езикова ситуация например писахме още в началото на 80-те години на XX в. в първия обобщаващ труд по социолингвистика (Виденов 1982: 47). Там бе дадена и дефиниция на понятието: брой на езиците и диалектите в дадено социално или териториално обединение. Още тогава бяхме отбелязали, че в понятието се включва и отношението между езиковите формации, защото то винаги поражда проблеми. В световната социолингвистична литература езиковите ситуации се групират и се разглеждат по различни признаци. Тук ще подчертаем един от признаците, според който те могат да бъдат два вида: *балансиран* и *небалансиран*. За първите се твърди, че в тях напрежението е минимално, т.е. езиковите формации отразяват една сравнително улегна-

ла традиция без търкания между носителите им, т.е. съжителство въпреки езиковите различия. Ще подчертаем, че такива езикови ситуации се срещат рядко. Голям интерес обаче представят небалансираните ситуации, защото в тях има борба за надмощие, която произтича от съжителството на разноезични и разнопоставени социални обединения. Понякога небалансираната ситуация може да доведе до сериозни стълкновения и обществени катаклизми (пресен пример в това отношение може да бъде Украйна).

Прието е Европа да се нарича още *Старият континент* и това на пръв поглед може да ни подведе да смятаме, че тук нещата са улегнали и не съществуват антагонистични противоречия. Вгледаме ли се по-внимателно, ще се убедим, че това не е така. Като пример може да ни послужи и българската езикова ситуация.

2. *Няколко думи за вътрешната българска езикова ситуация.* Преди да погледнем към цяла Европа, като увод ще очертаем нещо по-обозримо – българската езикова ситуация, като ще наблегнем само на динамиката в най-общите контури. Нашата езикова ситуация е сложна и интересна, което ще рече, че се намира на границата между балансираните и небалансираните случаи. Сложността произтича от няколко посоки: 1) съжителство на държавен стандарт и диалекти (в този случай можем да говорим повече за балансираност); 2) съжителство на българския език и езиците на етнически малцинства (с особен оглед на присъствието на многолюдни ромски патоя и турски диалекти); 3) съжителство на държавен стандарт и евроанглийски език (*глобии*), последица от глобализацията.

Така очертаната тук *първа посока* е следствие от историческото ни развитие, тъй като през Средновековието в езиковото ни землище се оформят около 50 диалекта, последиците от които са живи и днес, макар че се намират в еднопосочна динамика: при най-възрастните селски жители те и днес са битов език, но при по-младите са чувствително маргинализирани. По този въпрос през последните години е писано в много от моите книги и студии (вж. напр. Виденов 2013: 81-90, където е посочена и библиография). Ще посочим само това, че между нашите постановки и убежденията на колегите диалектолози не е преодоляно едно недоразумение, защото те се базират на най-възрастните селски жители и твърдят, че диалектите са запазени и ще съществуват още дълго време, докато ние твърдим, че при по-младите, на които принадлежи бъдещето, няма мотив за съхранение на регионалните особености и по силата на диглосията настъпва маргинализиране и заглъхване. Колегите не отчитат появата на *мезолектите*. Този въпрос обаче не е централен за настоящия доклад и ще го подминем.

Следва да обърнем внимание обаче на *наличието на още една книжовна норма*, получена на базата на един от югозападните български диалекти и сега пропагандирана като *македонски книжовен език*, приета и като държавен език в една от съседните ни страни. Българската държавна политика по този въпрос след Втората световна война е крайно непоследовател-

на и отстъпчива. Като следствие се стигна до международната ни изолация по тази проблематика. Светът не е респектиран и от красноречието на диалектните ни атласи, които показват българския характер на тези югозападни диалекти, а повече от абсурдно е да се твърди, че може да се получи небългарски език на базата на български диалект! Така или иначе наличието на още една книжовна норма на нашия език е показател за сложност на езиковата ни ситуация (Виденев 2015: 17-39).

Българската езикова ситуация е сложна и в селищата в Молдова и Украйна, в които в началото на XIX в. се е настанило българско население, потърсило там спасение от турското робство. В онези предели агресивните местни езици (преди всичко руският) чрез смесените бракове силно са видоизменили българските диалекти. В тези райони днес положението на българския език при по-младите е силно маргинализирано, защото сега не съществува затвореността на селата и всички официални сфери са на руски език. Свидетели сме, че през последните десетилетия по-младите търсят пътища към нас и искат да се приобщат към българското езиково общество на базата на съществуващия български държавен стандарт.

Тук няма да повдигаме и въпроса за езиковата ситуация на българските селища в Румъния (около Букурещ и в Банат), защото там по-младите вече са силно румънизирани въпреки енергичните опити на предшествениците им да съхранят българския език. По същите причини ще подминем и езиковата ситуация в българските селища, останали в Турция и Гърция. И там се прави всичко възможно за асимилацията им, което е типично за всяка национална езикова политика: крайната цел е *една държава – един език!*

През последните 2-3 десетилетия с масовизирането на българската емиграция по света (в масмедиите се изнасят данни за около 2 милиона души!) възникна проблемът с българския им език, който в чуждата страна автоматично става втори във функционално отношение с всички произтичащи от това последствия (по тези въпроси подробна разработка подготвя К. Исса). Не става дума за т.нар. гастарбайтери, които сезонно пребивават в чуждите страни, за да припечелят средства и след това се връщат в България, а за трайно преселилите се в чужбина наши сънародници. Преките емигранти пазят родния си език в битовата семейна сфера, ако семейството им не е смесено, но потомството, което се социализира в другата страна, не е мотивирано да усвоява и да пази българския език на родителите си. И това обаче е друга много тревожна тема, но сега и тя не е централна за нашия доклад.

Изключително сложен и тревожен е въпросът за *вътрешната ни езикова ситуация при съжителството ни с многолюдните групи от роми и турци*. Става дума за селското население преди всичко в обезбългарените селища, с които избилства днес страната ни. По принцип решението е едно и то е известно още от дълбока древност: приспособяване чрез **билингвизъм**. През последните десетилетия в тези семейства, в които има необходимост само от битова комуникация, се общува единствено на етническият

език, защото селищата са обезбългарени и в обстановката практически не съществува императив за двуезичие. Децата не посещават училище и един от основните им мотиви е незнаенето на езика, на който се преподава. Като последица – остават абсолютно неграмотни през ХХІ в., което не прави особено впечатление на родителите им. Езиковата ситуация в компактните райони с турско население е опасна, защото създава предпоставки за сепаратизъм, който се подклажда и от съседната държава, и от вътрешни фактори. Държавата е длъжна да вложи средства и да организира **подготвителни предучилищни форми на обучение по български език** за подрастващите турци и роми, т.е. да организира тяхното приспособяване към създалите се условия. В противен случай днешната езикова ситуация след време ще доведе до изключително сериозни проблеми, свързани със съдбата на държавната ни цялост: сеем ветрове и ще жънем бури!

3. *По някои най-общи щрихи на общоевропейската езикова ситуация.* Тук като увод в тази проблематика ще припомним един от кратките разкази на чешкия писател Карел Чапек, в който авторът още през 30-те години на ХХ в. ни предава учудването на един американски турист, дошъл да разгледа Европа. Той приемал спокойно сведенията за многовековните исторически паметници, с любопитство ги фотографирал, но не можел да разбере как живеем на този континент като през всеки 200-300 км следва друга държава и преминаването става с митнически и гранични процедури и бюрокрация. Най-силно впечатление му правело това, че всяка държава си има друг език и комуникацията между народите е почти невъзможна.

В Европа многоезичието е богатство, но от гледище на контактите е *истинска бариера за хората*. Езикознанието посочва, че в далечното минало това не е било така (има се предвид *праиндоевропейският език*), но през вековете народите са се обособили до такава степен, че да не се разбират помежду си, т.е. да се нуждаят от преводачи и езици посредници.

През Средновековието католическата църква и научното съсловие правят опит да излязат от тези бариери, като въвеждат латинския език за своите нужди. Това приспособяване не става случайно: в миналото именно Римската империя е владеела голяма част от народите на Западна и Средна Европа и е било естествено да наложи своя език като общ: надмощието във военната, стопанската и политическата област определя езиковата доминация, а не както твърдяха старите латинисти, че в основата е качеството на самия език!

Да се овладее който и да било чужд език до степен за свободно изразяване на мислите с всичките им стилистични нюанси е работа трудна и затова през Ренесанса се налага демократичната идея науката да може да се създава и популяризира на вече оформилите се национални езици. Това поражда препятствия пред международния обмен и по един спонтанен начин европейският свят се приспособява като се стига до установяването на *френския език* за интернационален: приспособяването е спонтанно, но е напълно обусловено поради културното и обществено-политическото

положение на Франция като доминираща европейска сила. Нека добавим това, че веднага след Освобождението в класовете на българското училище започва изучаването на този език като важен и необходим за създаващата се интелигенция. На френската доминация се подчинява и Англия: през ранното Средновековие английската аристокрация си служи с френския език, следи от което откриваме и днес в английския език, където френските думи се изписват с френския правопис. Френското надмощие е било особено съществено за руската аристокрация и за нас свидетелство е романът на Л. Н. Толстой *Война и мир*, в който диалозите на героите от висшето общество са предадени така, както са били – на френски.

В страните от Средна Европа поради въздействието на Германия и най-вече на Австрийската (от 1867 г. – Австроунгарската) империя надмощие през късното Средновековие придобива *немският* език. В шестте националности със славянско население немскоезичната доминация е налагана чрез безизключителното изискване заемаването на държавна служба да става само от лица, които писмено и устно владеят немски.

По време на Втората световна война при първоначалните успехи на нацистите едновременно със завладяването на европейски страни върви и налагането на немския език.

След войната настъпват промени в езиковата ситуация на Европа. С оформянето на източния блок, оказал се под влияние на Съветския съюз, влиза в сила налагането на руския език. Не е нужно да се привеждат данни за масовизацията в изучаването му в училищата и в университетите. Не е нужно да се привеждат доводи и за отстъплението на руския език след падането на Берлинската стена. По-интересно е положението в Западна Европа, където в продължение на няколко години бе изтласкан френският език и функциите му на международен и дипломатически посредник бяха поети от английския. Могат да се чуят митове, че това е станало, защото английският бил с по-лесна граматика, че бил по-богат и т.н. Истината е очевидна: интернационализацията му е следствие от хегемонията на САЩ, която придобива световен мащаб.

4. *Глобализацията, езиковото надмощие и приспособяването.* Понятието *глобализация* е наречено така поради евфемистични подбуди. Истинското му название би следвало да бъде *американизация* (Виденев 2016: 262-264). Глобализацията обхваща икономиката и всички сфери на живота: би било чудно и неестествено езиковата да прави изключение. Световната реакция на това явление е разнопосочна и са налице мощни антиглобалистични движения, защото редица страни са превърнати в суровинни източници и в източници на евтина работна ръка. Важно съображение е и това, че се унищожават постиженията на многовековно културно развитие, казано образно, светът се облича в еднаква униформа. Сега във всички страни усилено се говори за *глокализация* (от *global localization*), което ще рече запазване на местните и националните приоритети както в стопанската, така и в културната област (Ангелов 2012: 151).

Макросоциолингвистиката дели езиците на *големи* и *малки* във връзка с броя на носителите им. В края на XX в. бяха изнесени данни от ЮНЕСКО, че на планетата има около 6600 езика, но една част от тях се говорят от не повече от няколкостотин души. Предвижда се, че към края на XXI в. ще останат в обращение само около 10 % от днес живите езици, т.е. около 600 езика (Сулейманова, Шаймерденова 2002: 68). Една голяма част от славянските езици са в категорията на малките (миноритарните) и ако е вярна прогнозираната тенденция, бъдещето им реално е застрашено.

Това предвиждане много остро поставя въпроса за *бъдещето на българския език* и на българската езикова ситуация изобщо. Тук не става дума за нашата емиграция, чийто български език бавно заглъхва пред очите ни, а за държавния език на нашата страна. Свидетели сме и на съпътстващи негативни процеси и на първо място на отрицателния баланс в раждаемостта: годишно у нас умират много повече хора, отколкото се раждат. Този процес има и друга негативна страна: сега наличната раждаемост е следствие преди всичко от активността на малцинствата. През последните 25-30 години жизненият стандарт у нас така западна, че не стимулира жизненото възпроизводство. Това са тревожни въпроси, които следва да бъдат решавани от най-високите държавни институции. Ние тук ще съсредоточим разсъжденията си върху бъдещето на българската езикова ситуация.

5. *Бъдещата българска езикова ситуация: опит за кратка прогностика.* Една от силните страни на социолингвистиката е очертаването на приблизителните контури на езиковите явления в обозримото бъдеще, за които има податки в настоящето: една наука е истинска тогава, когато може да предвижда бъдещето на своите обекти. Става въпрос за научни предвиждания, а не за екстравагантни видения и предположения. Както и да погледнем нещата, бъдещата българска езикова ситуация не може да се обрисова в розови краски.

Въпреки глокализацията глобализацията задължително ще маргинализира българския език в някои официални житейски сфери. Сега сме свидетели, че това е станало в естрадната музика и до голяма степен в науката, но преди години се чува гласове на овластени юпити, които пледираха за навлизане на английския език и в администрацията, т.е. документацията, която се издава от българските учреждения, да е на английски. Това тогава не стана, но никой не може да ни гарантира, че с течение на времето няма да се осъществи.

Вече няколко пъти в мои работи подчертавам, че бъдещето ще роди български автори на художествени произведения, които *ще пишат директно на английски*, т.е. ще заобикалят съсловието на преводачите. Така те ще печелят няколко неща: 1) увеличени тиражи; 2) увеличени хонорари; 3) европейска и световна известност. Ще губят тези техни читатели, които не са овладели в достатъчна степен английския език и няма да могат да ги четат.

Говоря за тази прогноза с болка на сърце, но тя е твърде вероятна. И днес имаме български автори сред многобройната ни емиграция, които пишат и издават в съответните страни на английски, но това при тях може да се смята за естествено: в онези условия писането и издаването на български език е безсмислено. Такива групи англопишещи автори има в скандинавските страни и там това се възприема без емоции.

Американският вариант на английския език, който сега залива света, във всяка страна получава по-силна или по-слаба *креолизация*, т.е. опростяване, видоизменяне и нагаждане към множество от граматичните особености на съответния местен език и затова се нарича *глобиш* (от *global English*). Той е много ограничен лексикално и се състои от около хиляда думи. Креолизираният *глобиш* е *компромисът на приспособяването* към новите условия. Като неудобна обувка той притеснява приспособяващите се към новите условия местни носители. Именно на такъв креолизиран английски *глобиш* ще бъдат и оригиналните художествени произведения. Креолизиран ще бъде и българският вариант, който ще завладее една част от представителните житейски сфери на комуникация. Не е необходима голяма фантазия, за да си представим, че читателите ще бъдат изправени пред една съмнителна по езиковите си достойнства литература и езиковедите ще установят, че са се създали множество английски езици, т.е. национални варианти, които ще се предават по наследство от поколение на поколение. Би могло да се каже, че по този начин глобализацията няма да е безнаказана и за езика агресор.

Англоезичната глобализация ще започне от интелигенцията, ако в нея се всели чувството за диглосията, чрез която българският да получи статут на беден нисък език, който ни затваря за света и ни прави неразбираеми и второстепенни въвн от границите ни. Ролята на просветения елит би следвало да се състои точно в това: **да работи срещу това чувство и да се бори за приспособимост** чрез единствено възможния изход – **билингвизма**. Тук пак ще се позовем на данните от ЮНЕСКО, че и в настоящия момент по-голямата част от населението на планетата живее в обстановка на двуезичие и в това намира своя *modus vivendi*! Глобализацията видоизменя английския език и във всяка страна той придобива особености. Затова социолингвистите в европейските страни го наричат *глобиш*, т.е. английски език на глобализацията (Ангелов 2012: 279). Да си припомним извода на Чарлз Дарвин: *видовете, които не са успели да се приспособят, са загинали*. Типичен пример са динозаврите и другите гигантски гущери!

Сред днешните българи се ширят опасения от повишената ромска популация, която можела да окаже влияние върху статуквото в езиковата ни ситуация. Тези опасения са пресилени и не са сериозни, защото тук е в пълна сила действието на диглосията, която ранжира ромските патоя като нисък език, годен единствено да обслужва битовата сфера и в известна степен – художествената. Тук говорим за ромски *патоя*, защото

ромският социум не е оформил свой книжовен език, та регионалните му разновидности да могат да се наричат диалекти. Трудно е да си представим, че едно ромско патоя може да легне в основата на философски трактат или на научно съчинение в областта на физиката или химията!

И така, бъдещият български гражданин има един-единствен изход за езиково оцеляване: **билингвизъм!** С българския език – у нас, а с езика на европейската наднационалност – в чужбина. Тук умишлено е използван терминът *език на европейската наднационалност*, защото светът е динамичен и бъдещето може да изтика нагоре някой друг език и английският (глобешът) да бъде постигнат от съдбата на френския, макар че засега такава опасност не се наблюдава. Прогнозата за такава промяна в световната езикова ситуация може да се мисли в перспектива от няколко века: сега на дневен ред е шествието на глобеша и нашите разсъждения имат реална стойност, ако се съсредоточим върху него.

### Библиография

- Ангелов 2012:** А. Г. Ангелов. *Еколингвистика или екология на застрашените езици и лингвистика на застрашените екосистеми*. С., МСД, 2012.
- Виденов 1982:** М. Виденов. *Социоллингвистика*. С.: Наука и изкуство, 1982.
- Виденов 2013:** М. Виденов. *Езиковедски щрихи и етюди*. С.: МСД, 2013.
- Виденов 2015:** М. Виденов. *Българската езикова политика*. С.: Захарий Стоянов, 2015.
- Виденов 2016:** М. Виденов. *Из моя езиковедски бележник*. С.: Захарий Стоянов, 2016.
- Сулейманова, Шаймерденова 2002:** Э. Д. Сулейманова и И. Ж. Шаймерденова, *Словарь социоллингвистических терминов*. Казак университет, Алмата, 2002.